Михайло КОВАЛЬЧУК

ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ М. КАПУСТЯНСЬКОГО ЗА ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ (1918 – 1921 рр.)

Події національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. дали українській історії цілу плеяду першорядних діячів. Природно, серед них було багато військовиків – адже саме армія виявила в боротьбі за незалежність Батьківщини в той час чи не найбільшу жертовність і звитягу. Значна частина старшин і вояків, що пройшли в її лавах увесь тернистий шлях на фронтах війни за державність, лишились і в подальшому, на еміграції, активними учасниками національно-визвольного руху. До таких незламних борців за волю України належить і визначний воєначальник Микола Капустянський (1881–1969).

В українській історіографії біографія М.Капустянського, генерала армії Української Народної Республіки, чільного учасника націоналістичного руху в міжвоєнний період, члена Проводу українських націоналістів, відомого громадсько-політичного діяча української діаспори, майже не досліджувалась. Автори нечисленних статей і розвідок, присвячених постаті М.Капустянського, досить стисло описують його життєвий шлях. На еміграції кілька життєписів М.Капустянського з'явилися вже після його смерті (і у зв'язку з нею)[1]. Його участь у національно-визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр., що стала своєрідною відправною точкою для всієї його подальшої діяльності, схарактеризовано в них досить поверхово й схематично. Енциклопедичні видання також містять обмаль інформації (ще й не завжди точної) про службу М.Капустянського в армії УНР[2]. Дещо змістовніші публікації сучасних українських дослідників, проте й вони не позбавлені фактологічних неточностей і не заповнюють усіх прогалин у біографії М.Капустянського 1917 – 1921 рр.[3] Хоча, за логікою речей, цей період його життя мав би викликати найбільше зацікавлення дослідників, бо ж саме на добу визвольних змагань припадає становлення М.Капустянського як свідомого українця й борця за національну ідею. До того ж, ідеться про одного з найвідоміших воєначальників армії УНР. Тому ми спробували, спираючись переважно на архівні документи, відтворити діяльність М.Капустянського в українській армії доби Директорій УНР і участь його в збройній обороні Батьківщини в найдраматичніший визначальний як для долі тогочасної української держави, так і долі цього її видатного діяча період.

Протигетьманське повстання (листопад – грудень 1918 р.) застало Миколу Капустянського, полковника гетьманської армії й члена Військово-ученого комітету при Генеральному штабі, у Києві. Як відомо, 14 грудня війська Директорії, що стояла на чолі повстання, здобули Київ. Гетьманат було повалено. Влада в Україні остаточно перейшла до рук Директорії, що проголосила відновлення Української Народної Республіки (УНР). Чимало старшин-генштабістів у ці дні покинули Україну, виїхавши на Дін, Кубань тощо. Тим часом уряд УНР гостро потребував допомоги військових фахівців у розбудові української армії. Ще під час Протигетьманського повстання наступ на північно-східні терени України розгорнули більшовицькі війська. Водночас південну частину Донбасу захопили донські й російсько-білогвардійські частини. В Одесі висадився багатотисячний десант Антанти, загрожуючи окупацією Південної України. Польща розпочала агресію в Західній Україні, прагнучи зайняти Галичину й Волинь. Оточена з усіх боків, у кільці фронтів, Україна могла дати відсіч загарбникам лише за умови наявності в неї високобоєздатної і добре організованої армії.

Саме в цей час помічник начальника штабу армії УНР полковник В.Тютюнник збирав досвідчених українських генштабістів для налагодження роботи вищих структур командування української армії. Полковник М.Капустянський потрапив у поле його зору невипадково. Здібний і хоробрий старшина, він добре зарекомендував себе службою в 1-му Українському корпусові, операціями на Південно-Західному фронті в грудні 1917 р., під час першої українсько-більшовицької війни. За Гетьманату він не був близьким до гетьманського двору і, перебуваючи в Києві, фактично не взяв участі в боротьбі проти Директорії УНР. Це робило його, на думку нової влади, лояльним, а відтак бажаним кандидатом на відповідальну посаду в Генеральному штабі. Тож невдовзі М.Капустянського

М.Капустянський. 1921 – 1923 рр.
Світлина публікується вперше

запросили до полковника В.Тютюнника, який запропонував йому обійняти посаду начальника оперативного відділу Генштабу[4]. Не вагаючись, той погодився.

Прихід до Генерального штабу нового енергійного старшини став відчуватися з перших днів його служби в ньому. Уже 30 грудня полковник М.Капустянський подав на ім'я Головного отамана військ УНР С.Петлюри доповідь, у якій проаналізував становище на фронтах і визначив заходи, потрібні, щоб досягти військових успіхів. „Справитися зі всіма супротивниками Україна не може ні з огляду на кількість війська, що є до її розпорядимості, ні з огляду на характер настроїв його і на недостачу забезпечення, обмундирування, артилерії та вогнепального припасу", – писав М.Капустянський. Констатуючи, що в масах селянства й пролетаріату „лише найбільше свідома меншість захоплена національною ідеєю", він зазначав, що фактично Україна повинна обирати – „*або з большевиками проти Антанти або з Антантою проти большевиків* (тут і далі курсив М.Капустянського. – *М.К.*)". М.Капустянський висловився за союз з Антантою при умові приєднання нею до України Східної Галичини й Буковини. В іншому разі, на його думку, слід дозволити Антанті перекинути свої війська через терени України на антибільшовицький фронт, а основні сили української армії скерувати проти Польщі. „Боротися ж на всі фронти, не маючи надії на перемогу, дуже героїчно, але нерозумно", – такими словами закінчив він свою доповідь[5]. Ця думка була лейтмотивом і його звітів у січні 1919 р.[6]

Проте зовнішньополітичні обставини в кінці 1918 – на початку 1919 р. склалися надто несприятливо для УНР. Порозуміння з жодною з країн-агресорів досягти не вдалося. В умовах, коли бойові дії на теренах України не переривалися ні на день, праця в Генеральному штабі потребувала величезного напруження сил і почуття незмірної відповідальності. Полковник М.Капустянський цілковито віддався їй. Як він потім згадував, „починаючи з Києва, так склалися обставини, що мені особисто доводилося майже завжди вести переговори по апаратах з частинами, давати їм завдання, відбирати від них звіти і, їх опрацювавши, інформувати на засіданнях Головного отамана і вищих чинників штабу та брати уділ в різних нарадах"[7]. М.Капустянський працював у повному взаєморозумінні з начальником штабу армії отаманом А.Мельником і 1-м генерал-квартирмейстером генералом В.Сінклером, які цінували його як досвідченого й здібного генштабіста.

І все ж таки українське командування не змогло за короткий термін і в тодішніх важких умовах надати щойно створеній у ході Про-

тигетьманського повстання армії УНР потрібної організаційної міцності, забезпечити її високу боєздатність. Тим часом російсько-більшовицькі війська швидко просувалися в глиб країни. Після захоплення ворогом у лютому 1919 р. Києва командування армії розташувалося в Жмеринці.

У своїй роботі М.Капустянський інколи натрапляв на певну недовіру й упередженість до нього деяких колег. Чесно й віддано служачи українській справі, він, одначе, як людина, вихована на російській культурі, у побуті ще часто вживав російську мову, бувало, писав нею доповіді і т. ін. А головне – не приховував, що розуміє під боротьбою з більшовиками не національну боротьбу проти Росії, а війну заради визволення як України, так і Росії від більшовизму. За національного ворога України М.Капустянський значно більшою мірою вважав Польщу, ніж Росію. Усе це й спричиняло подеколи в частини патріотично настроєних політиків і військовиків сумніви та підозри. А втім випадок з М.Капустянським не був тоді поодиноким – в українській армії старшин російської служби, особливо генштабістів, часто спершу чекало досить прохолодне ставлення. „Унаслідок невдалої оцінки людей, – з жалем згадував потім сам М.Капустянський, – а також безупинне цькування кадрових старшин у пресі без усякого сорому, не називаючи на імення та не подаючи фактів, а загально: «зрадники, фахівці і т.д.», відштовхнуло великий відсоток гарних старшин, сприяло розкладу армії, упадкові дисципліни і взагалі шкідливо відбилося на боєздатності нашого війська”[8]. Звичайно, існували певні підстави для обережного ставлення до вихованців російських військових закладів і академій, адже серед них було чимало прибічників „єдиної і неділимої” Росії. Проте тут не зашкодило б почуття міри. „На жаль, на цьому ґрунті буйно розцвіла спекуляція національним прапором і своєю «певністю». З’явилася сила авантурників, часто повних анальфабетів у військових справах, людей без жодної моральної сталості, частенько і нестаршин, – зазначав М.Капустянський. – Вони домагалися посісти вищі командні і штабні посади (видаючи себе за отаманів) і робили велику шкоду справі. Багато з таких отаманів примазувалося до якої-небудь партії і та їх всіма засобами підтримувала”[9].

Періодично полковник М.Капустянський виїжджав на позиції, здійснюючи огляд частин чи супроводячи представників вищого командування. Зима 1919 р. не принесла успіхів українській армії. Більшовицькі війська захопили Лівобережну Україну, витіснивши війська УНР на Правобережжя. Тут, на Волині й Поділлі, українці ледь стримували більшовиків.

Незабаром М.Капустянського спіткала прикра несподіванка, пов'язана з його товаришем по службі в гетьманській 2-й дивізії сотником В.Купріяновим. Між ними зав'язались досить дружні стосунки ще в 1918 р. Тепер В.Купріянов служив у штабі 1-го Волинського корпусу в Житомирі, вони листувалися. Сотник належав якраз до тієї категорії старшин, які практично нічого спільного з українством не мали. В українській армії він опинився лише тому, що хотів воювати з більшовиками. Одначе постійні поразки й відступ військ УНР почали впливати на нього гнітюче. У листі до М.Капустянського він розповів про свої настрої і попрохав у зв'язку з розформуванням штабу 1-го Волинського корпусу допомогти йому влаштуватися на службу до штабу армії УНР: "... Если можно, то очень Вас прошу, нельзя ли мне служить вместе с Вами (майте тілько на увази, що я кепське знаем с мовой). – Если вы найдете возможно, то зробите зараз розпорядження телеграфом. Если посад у вас нема, то назначте меня на юг, поближе к французам... Не откажите, Николай Александрович, в моей просьбе и дайте мне ответ теперь..."[10]

Був початок березня 1919 р., у штабі армії кружляли чутки, що нарешті укладено угоду з державами Антанти про визнання незалежності України (як потім з'ясувалося, ці чутки не відповідали дійсності). 4 березня М.Капустянський написав Купріянову листа, у якому висловив віру в швидку загибель більшовизму і виклав власне бачення ситуації: „Теперь, когда згода з Антантой уже свершившийся факт, необходимо повести такую политическую линию, дабы по возможности без крови овладеть обратно всей территорией Украины и освободить территорию России от большевиков. Лучшим способом, конечно, помимо хорошо организованных и скомбинированных военных операций, является агитация и постановка вопроса на широкий государственный путь... Возникает движение на окраинах сбросить большевиков и устраивать общую государственную жизнь, конечно, на новых началах равенства окраин с центром, а не подчинения первых последним. Победа Держав согласия и их политика выдвигает лозунг для успокоения Востока от угрозы большевизма. Окраинам берутся активно помочь державы Согласия... Нам, активно борющимся з большевиками, необходимо привлечь на свою сторону симпатии как в Украине, где Директория почти изолирована и не имеет опоры, так и ровно на территории Центральной России. В Центральной России условия жизни чрезвычайно тяжелы и там недовольство большевиками очень большое, поэтому нам легко при-

влечь Центр России на свою сторону и ослабить боевую энергию большевистских войск. Демократическая Украина может явиться спасительницей Центральной России и, естественно, тогда роль Украины чрезвычайно подымется. Начнется собирание восточных славян под главенством Украины. К Украине примкнет Белоруссия, Кубань и, естественно, Дон"[11].

М.Капустянський, щоб допомогти своєму товаришеві, звернувся до начальника штабу армії отамана А.Мельника з проханням перевести сотника Купріянова з Житомира на іншу посаду до Бірзули, де пролягала смуга, що розмежовувала війська Антанти і частини армії УНР[12]. Колеги полковника М.Капустянського знали про його дружбу з В.Купріяновим; вже наступного дня з'явилося розпорядження отамана А.Мельника про призначення сотника до Бірзули[13].

Та всі ці заходи виявилися марними. Купріянов залишився в Житомирі, до якого вже наближались більшовицькі війська. Разом зі своїм ад'ютантом Осетинським він узявся збирати дані про плани українського командування, розміщення частин тощо. 13 березня російсько-більшовицькі війська здобули Житомир. Одразу ж по тому Купріянов разом з ад'ютантом зголосився до більшовицького ревкому, передавши йому зібрані дані[14]. Зрада сотника Купріянова неабияк ускладнила життя М.Капустянському, оскільки їхня дружба ні для кого не була таємницею. Почали поширюватися усілякі чутки, що кинули на М.Капустянського тінь підозри в співпраці з більшовиками.

Березень 1919 р. позначився успіхами армії УНР. Штаб армії, особливо його 1-ша (оперативна) управа, помічником начальника якої тепер був полковник М.Капустянський, працював дуже напружено. Наприкінці місяця М.Капустянський, маючи доручення уряду УНР, виїхав до Галичини. 27 березня в Ходорові, ставці Начальної команди Галицької армії (НКГА), відбулася військова нарада за участю представників західноукраїнського уряду, Директорії УНР і командування обох армій. Нарада, вислухавши доповіді представника НКГА полковника В.Курмановича й полковника М.Капустянського, що представляв армію УНР, дійшла висновку, що українські війська зміцнили своє становище на всіх фронтах, стан армій поліпшився, міжнародна ситуація теж змінилася на краще і українська державність у результаті внутрішньої консолідації утвердилася як політична реальність[15].

На початку квітня М.Капустянський повернувся з Галичини до штабу армії УНР. Дійсність перекреслила оптимістичні сподівання

учасників Ходорівської наради – ситуація на фронтах погіршилась. Діставши підкріплення, більшовицькі війська перейшли в контрнаступ на Волині й Поділлі.

Очевидно, саме враження М.Капустянського від поїздки до Галичини лягли в основу доповіді „Поляки и Украина", яку він подав командуванню в цей час. Обстоюючи боротьбу проти більшовиків в ім'я визволення від більшовизму не лише України, а й Росії, він водночас висловив переконання в неможливості порозумітися з Польщею, яка провадить стосовно України відверто загарбницьку політику[16].

4 квітня М.Капустянський прибув до штабу Північної групи армії УНР у Рівному, щоб обговорити плани дальших бойових дій. Того ж дня за розпорядженням командувача групи отамана В.Оскілка його заарештували[17].

Арешт став несподіванкою не лише особисто для М.Капустянського, а й для його колег у штабі армії. Отаман В.Оскілко зробив це з власної ініціативи. М.Капустянського звинувачено в зраді Батьківщини. Як доказ висувався його зв'язок зі зрадником сотником Купріяновим. Звичайно, для такого серйозного звинувачення цього було замало, проте молодий і амбітний отаман діяв рішуче. М.Капустянського розмістили під вартою в Рівному, при штабі Північної групи. Як він потім згадував, В.Оскілко явно домагався його розстрілу[18].

Спроби окремих представників командування опротестувати такі дії не дали жодних наслідків. Отаман В.Оскілко взагалі тримався досить незалежно відносно штабу армії. До того ж, справа з сотником Купріяновим і його зв'язками, на думку багатьох старшин, потребувала з'ясування. І все ж таки начальник штабу армії отаман А.Мельник добився, щоб заарештованого полковника перевели з Рівного до Здолбунова, де перебувало командування армії УНР. Хоч він і далі був під арештом, проте тут йому вже не загрожував негайний розстріл. „До отамана Мельника заховую велику подяку за те, що він мене вирвав з лап отамана Оскілка...", – відзначав згодом М.Капустянський[19].

Справу полковника М.Капустянського 18 квітня розглянув Київський вищий військовий суд, що діяв при штабі армії УНР, і ухвалив закрити її за відсутністю ознак злочину. Того ж дня завідувач військово-судових справ при штабі армії Царків подав повідомлення прокурора суду про зміст судової постанови на розгляд начальникові штабу армії отаманові А.Мельнику через начальника 1-ї управи генерала В.Сінклера[20]. Щоправда, це ще не означало остаточного закриття справи, і М.Капустянський, як і раніше, був під арештом. 28 квітня відбулося засі-

дання спеціально призначеного Військового слідчого суду. Ознайомившись з усіма наявними даними щодо зв'язків полковника М.Капустянського з сотником В.Купріяновим до переходу сотника на бік ворога, суд ухвалив, що в даному разі не було зносин з ким-небудь, хто перебував у ворожій армії[21]. А відтак інцидент було вичерпано і М.Капустянського звільнено з-під арешту. Він міг тепер повернутися до виконання своїх обов'язків у штабі армії. Але стався неймовірний збіг: якраз уночі проти 29 квітня отаман В.Оскілко разом зі своїми прибічниками вчинив спробу державного перевороту. Оскілківці захопили Рівне й заарештували частину міністрів уряду УНР. В.Оскілко проголосив себе головнокомандувачем. Правлячому соціалістичному урядові він інкримінував зв'язки з більшовиками й зраду Батьківщини. До речі, у своїх відозвах 29 квітня, оприлюднених того ж дня часописом „Вільна Україна", повсталий отаман серед різних звинувачень ставив на карб урядові й справу полковника М.Капустянського[22].

Проте впродовж 29–30 квітня вірні уряду війська придушили заколот. М.Капустянський увесь цей час перебував у Здолбунові, тож йому особисто нічого не загрожувало. Авантюра отамана В.Оскілка остаточно поставила крапку на звинуваченнях щодо М.Капустянського, пов'язаних з житомирськими подіями. Усе вказувало тепер, що полковник став жертвою провокації з боку свавільного отамана. „В сучасний мент після зрадницьких подій отамана Оскілка, гадаю, і сліпому видко ті мотиви, по яким я був заарештований. Документи налице, предварительне дознання судовою владою вже зроблено і теж нічого близького до обвинувачення мене не виявило", – писав він тоді[23].

Після цих драматичних подій М.Капустянський мав намір трохи перепочити. Проте начальник штабу армії УНР полковник А. Мельник дав йому лише один-два дні на відпочинок, після чого запропонував негайно повернутися до виконання своїх обов'язків[24]. А коли Капустянський попросив відпустки, А.Мельник порадив йому попрацювати в штабі хоча б тиждень, щоб уникнути небажаних чуток у зв'язку з попередніми звинуваченнями. Завдяки зусиллям колег справа з арештом не набула розголосу, тож М.Капустянський повернувся на свою попередню посаду помічника начальника 1-ї управи генерала В.Сінклера[25].

У травні 1919 р. становище армії УНР значно погіршилось. Оточена звідусіль польськими й більшовицькими військами, вона зосередилась у районі Дубно – Радивилів – Почаїв – Крем'янець. Українським частинам загрожувало цілковите знищення. Проте наприкінці травня

– на початку червня українська армія перейшла в контрнаступ. Завдавши більшовикам поразки, вона визволила західну частину Поділля.

Полковник М.Капустянський брав найактивнішу участь у розробленні планів наступальних операцій і оперативному керуванні військами. Так, з 1 червня 1919 р. співробітники штабу армії вели під його наглядом журнал бойових дій[26]. У запеклих боях, що тривали протягом червня – початку липня, з'єднання армії УНР намагалися втримати й розширити подільський плацдарм, долаючи опір чисельних російсько-більшовицьких військ. Ця операція, що ввійшла до історії під назвою Проскурівської, потребувала від працівників штабу армії цілковитої віддачі. М.Капустянському доводилось постійно опрацьовувати оперативні зведення, вести телефонні розмови з командирами частин, віддавати накази, вислуховувати звіти тощо. Його велику працю цінували колеги. „Веселий, життєрадісний („геройчик", як його називали), мав він рідкий нюх на обставини і чудово розбирався в психології тодішньої боротьби, був як би нервом організму армії. Він не був ознайомлений ґрунтовно з технікою роботи штабу, але щодо оцінки ситуації, до проектування, комбінування – був талановитий!" – так характеризував М.Капустянського генерал П.Єрошевич[27].

Слід зазначити, що тодішні крайні навантаження й напруга не відбивались на спілкуванні М.Капустянського з оточенням. Він завжди лишався неодмінно доброзичливим, готовим допомогти. „Командир дивізії іноді звертався до Командувача армії і все мав дуже різку відповідь: „Нема набоїв. Де я візьму їх..." Більше лагідною була відповідь генерала Капустянського: „Тяжко, але позбираю їх від охорони штабу...", – згадував пізніше командир 3-ї Залізної дивізії О.Удовиченко[28].

М.Капустянському інколи доводилось виїжджати на позиції для керування бойовими діями. Наприклад, 15 червня 1919 р. за наказом начальника штабу армії полковника В.Тютюнника він виїхав на фронт, у тимчасове розпорядження командувача групи Січових стрільців отамана Є.Коновальця для допомоги в керуванні операціями[29].

Подекуди між працівниками штабу виникали незгоди, виявлялися розбіжності в поглядах. Так, 24 червня, під час боїв на р. Случ розгорілася дискусія щодо плану дальших дій на цьому напрямку. В цілому штаб армії схилявся до оборонного плану. Але полковник М.Капустянський разом з командувачем Запорізької групи, що вела операцію, полковником В.Сальським обстоював наступальний план. Перемогла перша точка зору. Та коли деякі з командирів відмо-

вились виконати наказ про перехід до оборони, генерал В.Сінклер і полковник М.Капустянський на знак протесту проти їхніх дій подали у відставку. Відставку було відхилено, нарада під головуванням С.Петлюри підтвердила попередній наказ, уживши заходів до його виконання[30]. У таких напружених умовах вів штаб армії свою роботу.

М.Капустянському не доводилося більш стикатися з відвертими виявами сумнівів у його політичній надійності. Сам він уважав, що за тогочасних обставин треба дуже обережно й розважливо ставитися до звинувачень у зраді й різних політичних провинах. Відомо про його негативне сприйняття страти в червні 1919 р. полковника П.Болбочана, караного таким чином за спробу державного перевороту. На думку М.Капустянського, це був видатний військовий діяч, щирий українець, справжній лицар, але через брак досвіду він встряв у політичні інтриги, за що й поплатився життям[31].

На початку липня 1919 р. армія УНР, втративши Проскурів, опинилася знову під загрозою повного оточення й знищення. Уряд і вище військове командування вели переговори з урядом ЗУНР про перехід Галицької армії за Збруч, на допомогу армії УНР. Ситуація вимагала цього ще й тому, що польські війська окупували майже всю Галичину, притиснувши Галицьку армію до Збруча. Проте диктатор ЗУНР Є.Петрушевич вагався.

У середині липня до Є.Петрушевича виїхала делегація уряду УНР. Штаб армії в її складі представляв полковник М.Капустянський. Як зазначалося у виданому йому документі, "пред'явнику цього Генерального штабу полковнику Капустянському доручається орієнтувати НКГА (Начальну команду Галицької армії. – *М.К.*) о становище на східному большевицькому фронті і доложить план наступу Галицької армії на цьому фронті згідно умовам, виробленим на загальному зібранні представників Уряду Галичини і Наддніпрянщини"[32]. Це було надзвичайно відповідальне завдання, оскільки від вислідів перемов залежала дальша доля української армії, а відтак і української справи. Вагу тієї історичної хвилі розумів і сам М.Капустянський. „Без сумніву, за тієї надзвичайно складної ситуації, яка утворилася на Великій Україні, Галицьку армію чекають там великі труднощі, а часами й розчарування...", – заявив він на нараді в диктатора Є.Петрушевича, що відбувалася в Чорткові. Водночас М.Капустянський наголосив, що „наслідки для загальної української справи від утворення спільного фронту можуть бути дуже корисні і що всяке інше рішення поведе до загибелі й Галицьку армію, і нашу справу"[33]. Чимало зусиль доклав М.Капустянський для

того, щоб переконати галицьке командування в доконечній потребі перейти за Збруч. Під час переговорів йому довелося з цією метою тричі відвідати НКГА[34].

Перемови завершилися успішно. Протягом 16 – 18 липня з'єднання Галицької армії перейшли Збруч, державні установи ЗУНР було евакуйовано до тимчасової столиці УНР Кам'янця-Подільського. Тут уже 16 липня відбулася нарада штабу армії УНР з участю начальника штабу Галицької армії полковника А.Шаманека, на якій полковник М.Капустянський, поінформувавши про становище на фронті, заявив, що „об'єднані українські армії мають у собі таку силу, що зможуть успішно звільнити Правобережжя від більшовиків"[35].

Справді, прихід Галицької армії на Наддніпрянську Україну змінив ситуацію на користь армії УНР. Розгорнувши загальний наступ трьома армійськими групами, українські війська впродовж другої половини липня – серпня 1919 р. визволили від ворога Поділля, значну частину Волині, Київщини й Херсонщини.

Успіх збройної боротьби знову актуалізував для багатьох її цілі та завдання. М.Капустянський головним завданням уважав знищення більшовизму як в Україні, так і в Росії. Тому він був чи не головним автором плану, що з'явився в штабі армії УНР наприкінці липня й мав бути запропонований представникам Антанти. Йшлося про потребу співпраці між різними антибільшовицькими силами, що діяли на теренах колишньої Російської імперії, бо лише спільними зусиллями можна було, на думку авторів плану, знищити більшовизм. Для цього й пропонувалося здійснювати військові операції скоординовано. Так, українським арміям відводилося б Правобережжя, що його вони вже майже повністю визволили від ворога; натомість Лівобережна Україна ставала театром бойових дій для російсько-білогвардійських військ, які в серпні вже зайняли були її переважну частину. Успіх дальшого спільного наступу українських і білогвардійських військ мав забезпечити одночасний активний виступ проти більшовиків і Польщі.

Взагалі М.Капустянський у цей час ретельно стежив за успіхами на Лівобережжі білогвардійських з'єднань Збройних Сил Півдня Росії (ЗСПР) на чолі з генералом А.Денікіним. Білогвардійці, зайнявши Катеринославщину, Харківщину й Полтавщину, переможно просувалися вперед, долаючи опір більшовицьких військ. Ставлення керівництва ЗСПР до українського національного руху й перспектив спільної з українцями боротьби проти більшовиків залишалося поки що для українського командування до кінця не з'ясованим.

Здавалося, виникла реальна можливість знищити більшовизм у Росії. Переможний наступ білогвардійців на півдні давав вагомі підстави для таких сподівань. М.Капустянський був певний, що дні більшовиків уже полічені. Він співчував білогвардійцям і вважав за потрібне забезпечити співпрацю українських і білогвардійських військ. „Сама краща армія – це армія Денікіна – заявив полковник М.Капустянський у приватній розмові з четарем Герасимовичем 18 серпня 1919 р. – Там порядок і дисципліна. Народ її щиро вітає. Вона числить 600 тис. людей. Це правдиво народна армія”[36].

24 серпня, коли українські війська були вже на підступах до Києва, полковника М.Капустянського призначено начальником 1-ї управи штабу армії УНР[37]. Сталися зміни в командуванні – полковник В.Тютюнник обійняв посаду командувача армії, а генерала В.Сінклера переведено на посаду начальника штабу.

До Києва одночасно наближались і білогвардійські з’єднання, наступаючи з Лівобережжя. 30 серпня українські частини армійської групи генерала А.Кравса здобули місто, проте вже наступного дня до Києва ввійшли білогвардійці. Продемонструвавши рішучість і готовість до збройної боротьби, білогвардійці примусили українські війська, хоч ті мали чисельну перевагу, покинути Київ.

Київська катастрофа сталася внаслідок неготовості українського головнокомандування, представленого Штабом Головного отамана, до конфронтації з білогвардійцями. Підтримувані всесильною Антантою білогвардійці сприймалися тоді як без п’яти хвилин переможці в російській громадянській війні, тож можливість збройної боротьби з ними виглядала не лише недоцільною, а й вочевидь згубною. Події в Києві стали несподіванкою, вельми прикрою для українського державного й військового проводу.

Переговори делегації від Штабу Головного отамана на чолі з генералом М.Омеляновичем-Павленком з представниками білогвардійського командування в середині вересня не дали жодних результатів. Білогвардійці відмовилися йти на поступки в справі визнання незалежності України. Тим часом стало відомо, що на захоплених ними українських землях встановлено режим національного гноблення. План співпраці обох армій було поховано. Як потім згадував М.Капустянський, „антантські політики та короткозорість Денікіна й захланність поляків не дали тому планові здійснитися”[38].

Усе вказувало на неминучість війни між УНР і Збройними Силами Півдня Росії. На південному Поділлі, де пролягала демаркаційна лінія між обома арміями, уже до-

ходило до збройних сутичок. Для полковника М.Капустянського це віщувало крах багатьох його надій. Війна України з більшовиками мала, як він гадав, урятувати від більшовизму і Україну, і Росію, але, очевидно, йому ніколи й на думку не спадало, що колись доведеться воювати проти сил, які в його розумінні втілювали цю майбутню небільшовицьку Росію. Він відчував себе українцем, залишаючись при цьому людиною російської культури, тому дедалі реальніша перспектива такої війни не могла не викликати в ньому вагань і сумнівів. Охоплений внутрішніми суперечностями, він волів не брати в ній участі й 21 вересня подав на ім'я начальника штабу армії такий рапорт: „Прохаю об усуненні мене з посади начальника 1-ї управи і звільнення в резерв чинов або в отставку, бо сучасний мент завдяки склавшейся ситуації працювати з повним напруженням своїх сил на користь Української Держави і Народу і нести відповідальність перед ним я не почуваю в собі досить сил. К тому ж і здоров'я моє розстроїлось і требує відпочинку"[39].

Очевидно, щось таке від М.Капустянського чекали, бо вже 22 вересня з'явився за підписом командарма В.Тютюнника наказ ч. 103 військам Дієвої армії УНР. У ньому зазначалося, що „тяжка служба без перерву, праця на протязі довгого часу, яка покладалась на т.в.о. начальника І управи штабу армії, Генерального штабу полковника Капустянського, відбилась на його здоровлі і він рапортом від 21 цього вересня під ч. 1124 просить про звільнення його в резерв для лікування та відпочинку", а тому, „беручи на увагу щиру і корисну для України службу полковника Капустянського, дозволяю відпустити його в відпуск для лікування і відпочинку і на тимчасове звільнення його до резерву при штабі Дієвої армії". Називаючи всі заслуги М.Капустянського на службі в українській армії, командарм повідомляв: „Багацько впало на його долю праці і безсонних ночей за цей час впертої і трудної боротьби за існування України. Всі оперативні справи переходили через руки полковника Капустянського, який виявив себе знаючим, щирим та надзвичайно прихильним до своїх обов'язків старшиною, котрий в самі тяжкі часи виконував доручену йому службу дуже успішно. Тому рахую своїм обов'язком оголосити полковникові Капустянському щиру подяку за його невтомну і корисну для України службу"[40].

Отже, Микола Капустянський дістав змогу покинути українську армію гарно – бо хоч у наказі і йшлося виключно про потребу поліпшення стану здоров'я, одначе сам він у рапорті згадав про це ніби

між іншим і в останню чергу. Справжню причину його відставки в штабі армії розуміли дуже добре. Через це відпустка „для лікування і відпочинку" була лише гарним жестом українського командування. Мабуть, багато хто вже не сподівався побачити М.Капустянського в українській армії – невипадково ж останні рядки наказу скидалися на своєрідний підсумок його кількарічної служби в ній.

Наказ видано 22 вересня, того ж дня, коли Штаб Головного отамана отримав відомості про плани білогвардійців атакувати українські війська. Далі вагатись уряд уже просто не міг, і 24 вересня Директорія УНР оголосила війну Добровольчій російсько-білогвардійській армії. Між українськими і білогвардійськими військами розпочались бойові дії.

Одразу ж відбулись кадрові зміни в складі командування армії УНР. Полковника В.Тютюнника було звільнено з посади командувача армії, а що потрібної кандидатури на його місце ще не знайшли, обов'язки командарма довелося виконувати генералові В.Сінклеру, який лишався ще й начальником штабу армії. Зміни торкнулись і командного складу з'єднань української армії. На командних посадах не вистачало досвідчених кадрових військовиків. М.Капустянський став свідком цих змін, він бачив, що в українського керівництва бракує віри в перемогу. Справді, на перший погляд, становище української армії виглядало безнадійним. Пізніші події підтвердили, що й М.Капустянському воно теж здавалося таким. А втім наданою йому можливістю гідно піти з української служби він усе ж таки не скористався й залишився в армії УНР. Уже з 25 вересня 1919 р. тимчасово обійняв посаду начальника штабу армії, давши змогу генералові В.Сінклеру зосередитись на виконанні обов'язків командарма[41].

Що ж спонукало М.Капустянського впродовж кількох днів змінити своє рішення? Відкрита конфронтація з білогвардійцями поставила український національний рух у надзвичайно важкі умови, над українським військом нависла загроза поразки й знищення. Очевидно, саме в той момент, попри все, М.Капустянський гостро усвідомив свій нерозривний зв'язок з армією УНР. Кілька років на українській службі не минули безслідно, за цей час він перетворився з російського генштабіста на старшину української армії, почав поступово переймати ідеями національно-визвольного руху. До того ж, бувши штабним працівником, добре розумів, як потрібні саме тепер армії УНР, з якою він пройшов уже чималий бойовий шлях, досвідчені кадрові військовики, здатні досягти пе-

ремоги над новим ворогом. Урешті, складна внутрішня боротьба в його душі між почуттям обов'язку перед Росією і дедалі сильнішим українським патріотичним почуттям привела його до усвідомленого вибору дальшого шляху. Вирішальна зміна сталася – остаточно й назавжди.

М.Капустянському недовго довелося виконувати обов'язки начальника штабу армії УНР. Наприкінці вересня командувачем призначено полковника В.Сальського, генерал В.Сінклер повернувся на свою попередню посаду, а полковник М. Капустянський знову очолив 1-шу управу штабу армії. На цій посаді він перебував протягом усієї українсько-білогвардійської війни.

Становище українських військ і далі було важким. Зосереджені проти них білогвардійські частини чисельно не переважали, але в лавах армії УНР і УГА стала навально ширитись епідемія тифу. Внаслідок пошесті й нестачі зброї та амуніції українські війська почали втрачати боєздатність. До середини жовтня на всьому фронті точилися жорстокі бої, українці стримували наступ ворога. Проте втрата Київською групою армії УНР Христинівки, Ладижина й Гайсина провіщала початок катастрофи. Фронт розпадався.

Серед українського командування запанувала зневіра. Галицька начальна команда на чолі з Начальним вождем УГА генералом М.Тарнавським, як і диктатор ЗУНР Є.Петрушевич, уважала конче потрібним досягти порозуміння з Денікіним, навіть ціною зречення державності[42]. Така позиція галицьких політичних і військових кіл украй негативно впливала на перебіг війни. Не набагато ліпшим було становище й серед командного складу армії УНР. Командарм полковник В.Сальський не вірив в успіх боротьби проти білогвардійців. Під час його командування в штабі армії не було розроблено жодного плану військової операції, відчувався цілковитий брак ініціативи, що, до речі, помітив навіть супротивник[43].

Деякі кадрові військовики російської служби, які перебували в лавах армії УНР, переходили на бік ворога або ж відмовлялися виконувати свої обов'язки, покидали війська. Це, звичайно, посилювало недовіру урядових і політичних кіл, а також особового складу армії до кадрових військовиків. Втім полковник М.Капустянський віддано працював на посаді 1-го генерал-квартирмейстера, спрямовуючи свої зусилля передусім на віднайдення виходу з тодішньої скрутної ситуації. Проте і він не уник підозр[44].

Тим часом на південно-західних теренах Поділля українські війська, значно поріділі внаслідок епідемії тифу і втрат у боях, перейшли до відступу. Наприкінці жовтня безвихідність становища стала очевидною.

Поширювались чутки про сепаратні перемови галицького командування з білогвардійцями. 27 жовтня М.Капустянський супроводжував Головного отамана С.Петлюру й полковника В.Сальського в поїздці до Вінниці, де перебувала НКГА[45]. Цікавий опис цієї поїздки залишив один з ад'ютантів Головного отамана сотник О.Доценко. Він згадував, що під час розмови С.Петлюра цікавився думкою полковників В.Сальського й М.Капустянського щодо перспектив подальшої боротьби. Командувач армії висловив переконаність, що „Денікін дуже скоро загине, але він і нас загубить... Тоді ще тяжче зітхнув Головний отаман і уже хриплим голосом, звертаючись до полк. Капустянського, промовив: „А Ви, пане полковнику?" Полк. Капустянський довго оповідав про вигляди, які мав Денікін і ми, багато вжив обхідних шляхів під час розмови та все-таки прийшов до тих самих висновків, як і от. Сальський. Запанувало тяжке, нудне мовчання, яке тяглося аж до відходу командарма і полк. Капустянського"[46].

4 листопада в Жмеринці Головний отаман С.Петлюра провів нараду з участю диктатора Є.Петрушевича, представників Штабу Головного отамана, НКГА і штабу армії УНР. Начальний вождь УГА генерал М.Тарнавський демонстративно на нараду не прибув. Перебіг обговорення підтвердив катастрофічність становища. „Роля стратегії скінчена. Ми переможені ворогами, – заявив командарм В.Сальський. – А вороги ті – тиф, холод, незабезпеченість армії матеріалами, без яких ніяка армія не в силі боротися..."[47] Заяву командарма підтримав полковник М.Капустянський. На його думку, в такій ситуації вже неможливо сподіватися на перемогу. Як згадував потім четар Д.Паліїв, М.Капустянський „сказав виразно, що одинокою дорогою для нас є тільки переговори з добровольцями"[48]. Військовикам опонував Головний отаман, що виступив категорично проти капітуляції чи переговорів з ворогом. Перемогла на нараді точка зору С. Петлюри.

Як генштабіст, полковник М.Капустянський тверезо оцінював становище армії. Його оцінки збігалися з опінією інших представників командування – тож його заява зовсім не давала підстав для звинувачень у зраді тощо. Одначе, як свідчить ад'ютант Головного отамана сотник Ф.Крушинський, С.Петлюра „про М.Капустянського, коли на нараді в Жмеринці він представив положення армії в такому стані, що тільки капітуляція перед Денікіним урятує армію, сказав: «Цей проміняє Україну за одну личку...»"[49] Гадаємо, така оцінка була дещо суб'єктивною.

М.Капустянський до кінця розділив з армією УНР її трагедію. Як відомо, 6 листопада делегація НКГА

уклала з представниками білогвардійського командування угоду про перехід Галицької армії на бік Добровольчої російсько-білогвардійської армії. Це означало фактичну ліквідацію фронту. 10 листопада білогвардійці захопили Жмеринку й Могилів-Подільський. Частини армії УНР відступали до Проскурова, польські війська за домовленістю з українським урядом зайняли Кам'янець-Подільський.

Незабаром, 22 листопада, білогвардійці здобули Проскурів. Основні сили поріділої української армії відступили до Староконстянтинова і далі – до „трикутника смерті". Звідси, з району Остропіль–Любар–Миропіль, оточена звідусіль поляками, більшовиками й білогвардійцями, армія УНР рушила в героїчний Зимовий похід.

Проте в цих подіях М. Капустянський участі вже не брав. Після падіння Проскурова чимало державних і військових установ, що не встигли евакуюватися, опинилися біля польського кордону, на ст. Війтівці. Тут їх 23 листопада інтернували поляки[50]. Серед інтернованих були представники вищого командного складу армії – генерал В.Сінклер, полковники В. Петрів, М. Капустянський та інші.

М.Капустянський потрапив до спеціального польського табору в Ланцуті. Умови життя тут були порівняно ліпшими, ніж в інших польських таборах, де взимку 1919/20 р. утримували інтернованих українських старшин і вояків. Польща не перебувала в стані війни з УНР, у Варшаві провадилися переговори між представниками обох держав, тож ставлення польської влади до зосереджених у таборі українських військовиків не було ворожим.

Вимушена бездіяльність, пов'язана з перебуванням у таборі інтернованих, пригнічувала енергійного й діяльного полковника. Щоправда, звістки з України так само гнітили. Розбиті більшовиками білогвардійці відступали на південь, покидаючи Україну. Більшовицькі війська в грудні 1919 р. захопили Волинь, Київщину, Чернігівщину, Полтавщину й Харківщину. Армія УНР рейдувала по окупованих ворогом теренах України.

У Варшаві перебували Головний отаман С.Петлюра й військовий міністр УНР В.Сальський, що обійняв цю посаду на початку листопада 1919 р. 15 січня 1920 р. полковник М.Капустянський надіслав військовому міністрові доповідь, у якій повідомив про свій намір написати дослідження, присвячене бойовому шляху армії УНР у 1919 р. Це викликало зацікавлення в полковника В.Сальського, а потім у С.Петлюри, який запропонував конкретизувати бачення такого дослідження, його цілі й завдання, хронологічні межі, джерельну базу тощо.

Відповідаючи на питання С.Петлюри, М.Капустянський у доповіді на ім'я військового міністра від 18 січня 1920 р. зазначив, що головною метою його є „використувати маючийся в моєму розпорядженні військовий матеріал, по можливості систематизувати його і видати в популярній формі"[51]. М.Капустянський прагнув присвятити дослідження операціям армії УНР літа 1919 р. Як джерела планував залучити всі наявні документи, причому прохав надати йому можливість користуватися військовими матеріалами, що лишилися в Кам'янці, а також архівами штабів дивізій. Для роботи потребував двох помічників, і в зв'язку з цим хотів, щоб до нього відрядили сотників Скорнякова й Римаренка. Він гадав, що „таку працю за сприятливих обставин можна закінчити протягом місяця за умови звільнення його разом з помічниками од „відповідальної праці". Рукопис дослідження М.Капустянський запропонував передати Військовому міністерству в державну користь. Міністерство могло опублікувати рукопис – і тоді автор отримав би певну суму, залежну від ціни книжки, – в іншому ж разі за ним залишалося право використати його на власний розсуд. М.Капустянський прохав також Головного отамана видати йому аванс у розмірі 12 тис. польських марок. „Прохаю розпорядження військового міністра, – закінчував він свою доповідь, – о представленні мені єдиної пишчої машинки, яку можливо позичить у Генштабу в Ланцуті"[52].

Інтерес С.Петлюри до цієї справи був зовсім не випадковим. Видання такого дослідження стало б неабияким внеском не лише у вивчення визвольних змагань, а й у справу популяризації боротьби українського народу за свою незалежність. Тож С.Петлюра як державний діяч одразу зрозумів корисність задуму.

11 лютого полковник В.Сальський надіслав з Варшави полковникові М.Капустянському повідомлення, у якому писав про згоду С.Петлюри на його пропозиції і поставив такі умови:

„1) Вас і Ваших помічників звільняється від відвічальної праці аж до часу, коли буде потреба Вас до іншої праці на Вкраїні.

2) Зазначену в Вашому докладі працю дозволяється Вам вести аж до відкликання в Ланцуті або в Варшаві. Для уможливлення сеї праці буде Вам видано авансом 12000 (дванадцять тисяч) марок.

3) Військове міністерство застерігає собі право предложену Вами працю по відповідній оцінці прийняти без змін, або зовсім відкинути, або зажадати переведення необхідних по його думці змін в тексті.

В першому случаю Вашу працю набуде Військове міністерство на власність з застереженням за Вами авторства за ціну, відповідну до

вартості і умови. В другому случаю, або коли б Ви не згодились на проектовані Військовим міністерством зміни в тексті, праця остане вповності Вашою власністю з правом її використання. Ви будете, однак, зобов'язані повернути виплачену Вам авансом суму, причому Вам буде виплачена окрема винагорода за упорядкування урядових матеріалів"[53].

Отримавши згоду міністерства, М.Капустянський узявся за роботу. Розпочинаючи свою працю, він перебував, як потім згадував, „під безпосереднім враженням від пережитого у вирі дальшої боротьби з навалою добровольців і большевиків та підступною загарбницькою політикою загонистої Польщі"[54]. Такий короткий проміжок часу між подіями літа 1919 р. і спробою документального дослідження їх робив працю особливо цінною. Неабияке значення вона мала і як написана безпосереднім учасником подій. Як зазначав автор у передмові, він „пережив з нашою армією УНР всі її радощі й болі. Бачив ті несприяючі умови, в яких точилася ця велетенська боротьба, бачив тяжку працю Уряду УНР і його вільні й невільні помилки"[55].

Основну частину монографії присвячено, як уже зазначалося, описові бойових дій армії УНР влітку 1919 р., починаючи контрнаступом армії на Поділлі й завершуючи здобуттям Києва 30 серпня 1919 р. М.Капустянський, викладаючи події, зупинявся й на політичних моментах, розкривав взаємозв'язок політики і стратегії. Він дав також короткі характеристики найвідоміших українських політиків та полководців[56].

Очевидно, недостатня кількість наявних у Ланцуті матеріалів не дала можливості М.Капустянському закінчити працю в березні. Рукопис першої із запланованих двох книг він завершив 10 квітня 1920 р.[57] Під час роботи над другою книгою обставини змусили його залишити на певний час друкарську машинку.

Наприкінці квітня 1920 р. у Варшаві представники урядів Польщі й УНР підписали угоду, згідно з якою Польща визнавала незалежність України й подавала їй збройну допомогу в боротьбі з більшовицькою Росією. 25 квітня польські армії, що мали у своєму складі й українські частини, розпочали наступ на окуповані більшовиками терени України. Полковник М.Капустянський був потрібен тепер у штабі армії УНР.

Праця, яку він не встиг закінчити навесні 1920 р., але яку доопрацював і видав кілька років по тому під назвою „Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році", завдяки інформаційній насиченості й документальності посідає чільне місце в історіографії національно-визвольних змагань. Як висловився видатний військовий історик Л.Шанковський, без неї не може обійтися жоден

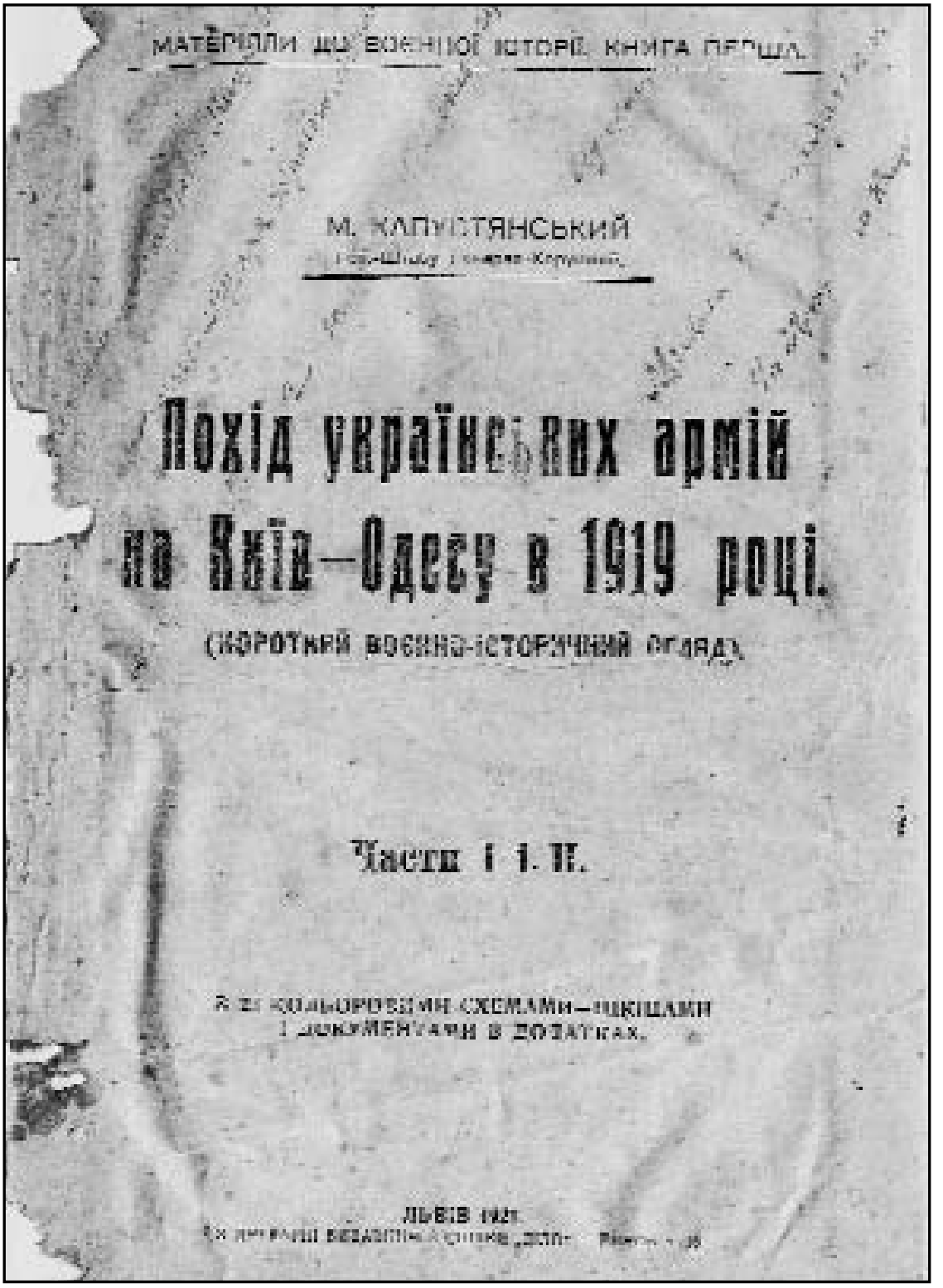

МАТЕРІЯЛИ ДО ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ. КНИГА ПЕРША.

М. КАПУСТЯНСЬКИЙ

Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році.

(КОРОТКИЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД).

Части I і II.

З 21 КОЛЬОРОВИМИ СХЕМАМИ—НАКІШАМИ І ДОКУМЕНТАМИ В ДОДАТКАХ.

ЛЬВІВ 1921.

дослідник історії армії УНР чи УГА[58]. Це дослідження в українській військово-історичній науці з багатьох поглядів має значення класичного.

Та повернімося до подій 1920 р. Польсько-українські війська швидко визволили Правобережну Україну від більшовиків. 7 травня союзники здобули Київ. За цих умов командування армії УНР на чолі з С.Петлюрою почало активно розбудовувати вищі військові структури. Полковника М.Капустянського було терміново викликано з Ланцута до Вінниці, де розташувався український Генеральний штаб. Тут уже перебували досвідчені українські генштабісти – полковник Є.Мешковський, генерал В.Сінклер, генерал С.Дядюша.

Формування Генерального штабу тривало фактично ще з березня

1920 р. Начальник Генштабу генерал В.Сінклер заздалегідь визначив у його складі структуру, яку мав очолити полковник М.Капустянський. Це було 3-тє генерал-квартирмейстерство. Створення його було певною новацією, бо до того часу такої структури в Генштабі не існувало. Фактично 3-тє генерал-квартирмейстерство виконувало функції колишньої Головної шкільної управи Генштабу, отже про якісь кардинальні зміни не йшлося. Цьому генерал-квартирмейстерству підлягали військові школи всіх родів зброї, воно мало розробляти організаційні норми їхньої діяльності й відповідати за стан військової освіти в армії.

Прибувши у Вінницю, М.Капустянський застав Генеральний штаб у стадії формування. І якщо 1-ше й 2-ге генерал-квартирмейстерства вже в цілому налагоджували свою роботу, то 3-тє тоді ще не мало жодного співробітника й фактично існувало лише на папері. Якийсь час М.Капустянському довелося суміщати посади. Так, станом на 8 травня він працював у Мобілізаційній управі Головного управління Генштабу під керівництвом генерал-хорунжого С.Дядюші[59], а вже 15 травня представляв український Генеральний штаб при штабі польського Головного командування в Житомирі[60].

М.Капустянський скептично поставився до Варшавської угоди й союзу з Польщею. „Самовпевнені в своїх успіхах, поляки не дозволили українській команді перевести мобілізацію в опанованих ними повітах Волині, не забезпечили українську армію обіцяною зброєю й замкнули в таборах інтернованих ті галицькі бригади, що своїм переходом так багато спричинилися до поразки більшовиків під Козятином. Польські війська брутально поводилися з українськими селянами і настроїли їх ворожо до себе”, – згадував він пізніше[61]. Не вірив, що прихід польських військ як союзників на українські землі був справді потрібний. На посаді представника при польському головнокомандуванні прагнув відстояти інтереси армії УНР, зокрема намагався зберегти від роззброєння та інтернування у польських таборах галицькі бригади, що наприкінці квітня 1920 р. перейшли на бік українсько-польських військ, відкривши їм більшовицький фронт.

Незабаром М.Капустянський зміг приступити до безпосереднього виконання обов’язків 3-го генерал-квартирмейстера. Справу він розпочав зі спроб укомплектувати штати свого відомства. З 1 червня 1920 р. старшинами для доручень він призначив сотника О.Кузьминського й хорунжого П.Авраменка. Відділ освіти населення очолив сотник В.Євтимович, його помічником став сотник Є.Римаренко, а старшиною для доручень

при ньому – поручник М.Падалка[62]. Це були практично всі співробітники керівника 3-го генерал-квартирмейстерства. Звичайно, з такою мізерною кількістю працівників годі було сподіватися відразу ж розгорнути повноцінну роботу.

Наступним кроком стало формування завдань відомства. У рапорті начальникові Генерального штабу М.Капустянський зазначав: „При сучасній ситуації необхідно вжити всіх заходів, якможна найскоріше організувати українську армію по європейському зразку. Головною підвалиною регулярної сильної армії є добре освічений і відповідний старшинський склад, а також добрі підстаршини”[63]. Він пропонував піднести нарешті на належну висоту середню військову освіту, відкрити курси для підготування штабних старшин, створити школи підстаршин тощо. „Все це вимагає негайної праці з боку 3-го генерал-квартирмейстерства”, тому звертається до начальника Генштабу з проханням: „З приводу ж того, що штати 3-го генерал-квартирмейстерства ще не затверджені, а організація вищезазначених відділів військової освіти почалась і потребує пильного і неустанного догляду, для якої мети мною уже підібрано декілька головніших співробітників, котрі і зараз не одержують платні, прохаю про затвердження хоча би тимчасових скорочених штатів”[64].

Події на фронті не дали змоги розбудувати мережу військових освітніх закладів. На початку червня російсько-більшовицькі війська перейшли в контрнаступ. 12 червня 1920 р. більшовики здобули Київ. Польські й українські частини відступали. 15 червня М.Капустянський виїхав до Староконстянтинова в складі Військового міністерства[65]. За цих умов йому не залишалося нічого іншого, як зосередити всю увагу на єдиній старшинській школі, що існувала тоді в армії УНР. Ідеться про Кам’янецьку військову юнацьку школу. Вона мала у своєму складі близько 450 осіб, переважно юнаків, що проходили в ній навчання. Очолював школу полковник В.Пучківський. Постійні евакуації, переїзди в умовах бойових дій унеможливлювали нормальний навчальний процес у ній. До того ж, школа потерпала від недостатнього матеріального забезпечення, особливо амуніцією і одягом. 27 червня полковник М.Капустянський оглянув школу в Кам’янці-Подільському, куди вона прибула на кілька днів раніше від нього. „Взагалі юнацька школа не має одноманітного доброго одягу і більшість юнаків завдяки цьому не мають належного зовнішнього вигляду”, – такий був його висновок щодо забезпечення школи[66].

Проте змінити становище не вдалось. Не дало результатів і прохання М.Капустянського передати в його

розпорядження майно колишньої Головної шкільної управи[67]. Військове керівництво змушене було насамперед дбати про задоволення потреб Дієвої армії. Тим часом 3 липня надійшов офіційний наказ про призначення полковника М.Капустянського 3-м генерал-квартирмейстером[68].

Наступ більшовиків тривав. Евакуація державних і військових установ УНР мала хаотичний характер. Більшовицькі частини прорвали фронт, нищачи й дезорганізуючи українське запілля. У таких обставинах службовці й працівники вищих військових установ не раз наражались на смертельну небезпеку. Вночі проти 6 липня більшовицька кіннота, що прорвала фронт, атакувала Чорний Острів, де містились установи Генштабу. Під час оборони міста був смертельно поранений 1-й генерал-квартирмейстер Генштабу полковник Є.Мешковський, який за кілька днів помер від ран[69]. Його обов'язки тимчасово перебрав на себе полковник М.Капустянський.

Очолювати 1-е генерал-квартирмейстерство, відповідати за оперативне керування військами йому довелося майже весь липень[70]. У цей час українська армія відступила з Поділля на західний берег Збруча й протягом 14 – 26 липня стримувала тут більшовиків. Тільки загальний польський відступ у Галичині змусив армію УНР відійти на лінію р. Серет, а невдовзі – до р. Стрипа.

М. Капустянський був автором меморандуму, що його український Генеральний штаб подав начальникові польського Генштабу генералові Т. Розвадовському 24 липня 1920 року. У документі перелічувалися численні порушення Польщею умов Варшавської угоди. Зазначалося, зокрема, що польські війська, всупереч угоді, не визволили від більшовиків Правобережної України; українська армія не отримала від польської сторони потрібної їй кількості зброї й амуніції, їй було заборонено проводити мобілізацію, крім того, поляки привласнили всю військову здобич та інтернували галицькі бригади. У меморандумі ставилася вимога приєднати до армії УНР українську 6-ту Січову дивізію й донсько-кубанську козачу дивізію, що діяла на польському фронті. Вказувалося також на потребу подання українським військам фінансової і матеріальної допомоги й забезпечення широкого висвітлення польською пресою їхньої ролі в ході війни з більшовиками[71]. М. Капустянського було відряджено до Варшави для передачі цього документа генералові Т. Розвадовському. Перебуваючи в польській столиці, він серед іншого встановив контакт з російськими антибільшовицькими політичними колами, очолюваними Б. Савинковим. Саме після зустрічі з М. Капустянським Б.Савинков вирішив

розпочати переговори з урядом УНР про військову співпрацю.

Передавши наприкінці липня 1-ше генерал-квартирмейстерство полковникові В.Кущеві, М.Капустянський повернувся до своїх безпосередніх обов'язків. Незабаром українська армія відступила за Дністер і зайняла позиції на його правому березі. Тут, у південній частині Галичини, вона була близько місяця, проводячи реорганізацію і відпочиваючи.

Як і раніше, робота 3-го генерал-квартирмейстера надзвичайно гальмувалась через нестачу співробітників. Давалися взнаки й скрутні матеріально-побутові умови. „Теперішній тимчасовий штат 3 генкварту, а тим більше склад його такий, що *нема кому* (а обставини тутешнього життя ще й такі, що *нема де*) вести управу цих усіх завдань, які стоять перед 3 генквартом...", – доповідав М.Капустянському один з його підлеглих[72]. Унаслідок цього робота відомства звелася лише до вироблення проектів і схем організації військової освіти. Важким лишалося й становище Кам'янецької військової юнацької школи. Заходи генерал-квартирмейстера перед армійським інтендантством щодо забезпечення школи майном не дали жодних результатів[73]. Досить складною була ситуація і в колективі школи. Новий начальник її, полковник М.Шаповал, писав М.Капустянському, що „весь той смутний стан цілої школи та маса хиб і браків, що школа мала й в даний момент має, в більшості завдячує лише кволому, апатичному, недобре підібраному старшинському складу"[74]. Полковник М.Шаповал одразу ж почав звільняти зі складу викладацького колективу тих старшин, які недбало виконували свої обов'язки. М.Капустянський підтримав його, бо добре знав ситуацію в школі, оскільки сам у цей час викладав там військову історію.

Водночас він не полишав спроб здійснити розроблені проекти, зокрема щодо організації інструкторської школи піхотних підстаршин[75] і влаштування скорочених курсів для старшин Генштабу, що було особливо на часі, адже в лавах української армії завжди відчувався дошкульний брак старшин-генштабістів. Ідею відкрити такі курси, які згодом планувалося перетворити на українську академію Генштабу, підтримав С.Петлюра[76]. Взагалі в середині вересня 1920 р. Головний отаман видав низку розпоряджень, що мали на меті актуалізувати завдання, які стояли перед 3-м генерал-квартирмейстерством. Насамперед ішлося про опрацювання планів випуску військово-навчальної літератури, і для цього пропонувалося якомога швидше скласти списки відповідних підручників тощо[77]. Передбачалося, що після повернення за Збруч, на Наддніп-

рянщину, вдасться нарешті налагодити повноцінну роботу всіх структур Генерального штабу.

У вересні становище на фронті поліпшилось. Польські війська, вигравши Варшавську битву, перейшли в наступ. До активних бойових дій вдалася й українська армія. У середині вересня її з'єднання успішно форсували Дністер, завдавши поразки ворогові. Уже незабаром було визволено Галичину й частину Поділля. Уряд і штаб армії переїхали до Кам'янця-Подільського.

5 жовтня М.Капустянському надано звання генерал-хорунжого армії УНР. Це засвідчило визнання українським військово-державним проводом його заслуг на службі Україні.

Наступ успішно тривав, коли несподівано наспіли звістки про те, що представники Польщі і більшовицької Росії підписали в Ризі попередню угоду, згідно з якою на польсько-більшовицькому фронті з 18 жовтня встановлювалось перемир'я. Армія УНР була змушена припинити наступ, зупинившись на лінії Могилів-Подільський – Шаргород – Бар – Літин.

Переважна більшість українських політиків і військовиків негативно сприйняла ризьку домовленість, яка фактично порушила Варшавську угоду й залишила українську армію наодинці зі значно чисельнішим і краще озброєним ворогом. Украй негативно оцінив укладення Польщею перемир'я М.Капустянський. „Таким чином, червона армія була напередодні повного розвалу, а влада комуністів напередодні цілковитої загибелі. Треба було лише всім і надалі дружно продовжувати свій наступ. Червоні з жахом чекали страшного кінця[...], – згадував він. – Катастрофа насовувалася на большевицьку владу та, на жаль, європейська опінія трималася неправдивої думки, що червоних не можна звалити збройною силою. В кожному разі, українська армія та її героїчні події були одним із важливих чинників, що допомогли Речі Посполитій Польській урятуватися з майже катастрофічного стану і святкувати перемогу над большевиками"[78].

Зі встановленням перемир'я на якийсь час склалися порівняно спокійні умови для роботи Генштабу. Перед його структурами стояло завдання в короткий реченець підготувати армію до майбутніх бойових дій. Вистачало роботи і в генерала М.Капустянського. Кілька тижнів він ще залишався в Станіславові, інспектуючи Кам'янецьку військову юнацьку школу. Нарешті, 22 жовтня він прибув до Кам'янця-Подільського – пізніше від усіх інших старшин Генштабу[79].

25 жовтня М.Капустянський повідомив начальника Генштабу генерала В.Сінклера про намір

перемістити до Кам'янця-Подільського юнацьку школу й нещодавно створену школу підстаршин. Планував також найближчим часом відкрити в Кам'янці скорочені курси для підготовки штабних старшин та інженерну школу[80].

9 листопада генерал М.Капустянський подав начальникові Генштабу план праці свого відомства на найближчі три місяці. Планувалося влаштувати курси для підготовки штабних старшин, відрядити групу старшин до закордонних академій Генштабу, провести новий набір до Кам'янецької військової юнацької школи, а також розгорнути широку діяльність щодо військової освіти населення[81].

Але, як показали події найближчих днів, ні Генштаб, ні армія не мали вже такого потрібного їм часу. 10 листопада 1920 р. більшовицькі війська, забезпечивши собі значну перевагу в силах, атакували позиції української армії. Ворожа кіннота прорвала фронт і вдерлась в українське запілля. З'єднання армії УНР почали відступати. За півтора тижня більшовики захопили майже все Поділля. 21 листопада уряд, державні установи й армія УНР перейшли через Збруч на територію Польщі, де й були інтерновані.

Ці події стали для М.Капустянського зайвим доказом підступності польського союзника. З гіркої науки, яку тоді дістали українці, потрібно було, на його думку, зробити відповідний висновок. Згодом він так писав про це: „... 1920 рік дає нам дуже повчаючу науку, що не є можливо спиратися на Польщу в боротьбі з Росією... *Поляки й червона Москва, порозумівшись між собою, любесенько поділили українські землі...* Ми можемо переконатися, що опертя на Польщу і спілка з нею, крім шкоди, нічого не дадуть українському народові... Опертя на Польщу не може дати жодних виглядів для української справи, а навпаки, її руйнує. Москва, червона чи біла, стремить до поборення незалежної Української держави. А під тиском української небезпеки поляки й Москва шукають між собою порозуміння для поділу українських земель"[82].

Листопадова трагедія 1920 р. фактично означала завершення регулярної збройної боротьби за незалежність України. Багатьох її учасників, у тому числі й генерала М.Капустянського, попереду чекали лише табори для інтернованих та еміграція.

Капустянський потрапив до табору інтернованих у Каліші. Як відомо, уряд УНР і військове командування в умовах інтернування прагнули передусім зберегти армію – для майбутньої збройної боротьби проти більшовиків. Очікувалось, що в Україні незабаром вибухне загальне антибільшовицьке повстання. Тож діяльність вищих військових уста-

Нагороди М.Капустянського.

Знак Українського Комбатанського Хреста. 1940 р.

Пропам'ятна відзнака Української галицької армії – „Галицький Хрест". 1928 р.

нов не припинялась і після переходу за Збруч. Генерал М.Капустянський виконував у цей час різноманітні завдання свого керівництва.

Зокрема йому було доручено провадити таємні переговори з представниками румунського уряду, щоб заручитися його підтримкою у підготовці майбутнього антибільшовицького повстання в Україні. У лютому 1921 р. він побував у Румунії[83]. Проте румунські військові кола досить обережно поставилися до можливої співпраці з урядом УНР. Переговори не дали сподіваного результату, і представник українського уряду повернувся в Польщу.

Навесні – влітку 1921 р. М.Капустянському довелося тимчасово виконувати обов'язки начальника Генерального штабу, структури якого зазнали тоді значних скорочень[84]. З-тє генерал-квартирмейстерство він передав полковникові В.Сигареву.

Разом з тим М.Капустянський брав активну участь у житті інтернованого українського вояцтва, займався культурно-освітньою роботою в таборах тощо. У січні 1921 р. став одним з фундаторів Українського військово-історичного товариства[85]. Водночас він завершував

присвячену літній кампанії 1919 р. монографію. І і ІІ частини його праці побачили світ однією книжкою в 1921 р., їх випустила львівська видавнича спілка „Діло”[86].

На початку літа того року генерал М.Капустянський у супроводі підполковника Низієнка знову на доручення українського уряду відвідав Бухарест. Він приїздив для переговорів у ширшому масштабі, а також з приводу взаємовідносин Румунії з УНР. Оскільки в цей час очікувався виступ Румунії проти більшовиків, то генерал Капустянський мав з’ясувати питання про допомогу Румунії у формуванні українських частин. Про це згадував командувач Південної повстанської групи генерал А.Гулий-Гуленко[87]. М.Капустянський мав зустрічі з міністрами закордонних і військових справ Румунії. Але Бухарест якраз отримав від Москви ноту з протестом проти підтримування Румунією антибільшовицьких організацій. Тому румунські представники припинили переговори. Генерал М.Капустянський мусив від’їхати до Тарнова, де перебував уряд УНР, хоч і сподівався, що невдовзі вдасться відновити перемови. Надія виявилася марною. У жовтні – листопаді 1921 р. відбувся рейд частин української армії на окуповані більшовиками терени України. Це мав бути сигнал до загального повстання. Проте з різних причин, попри

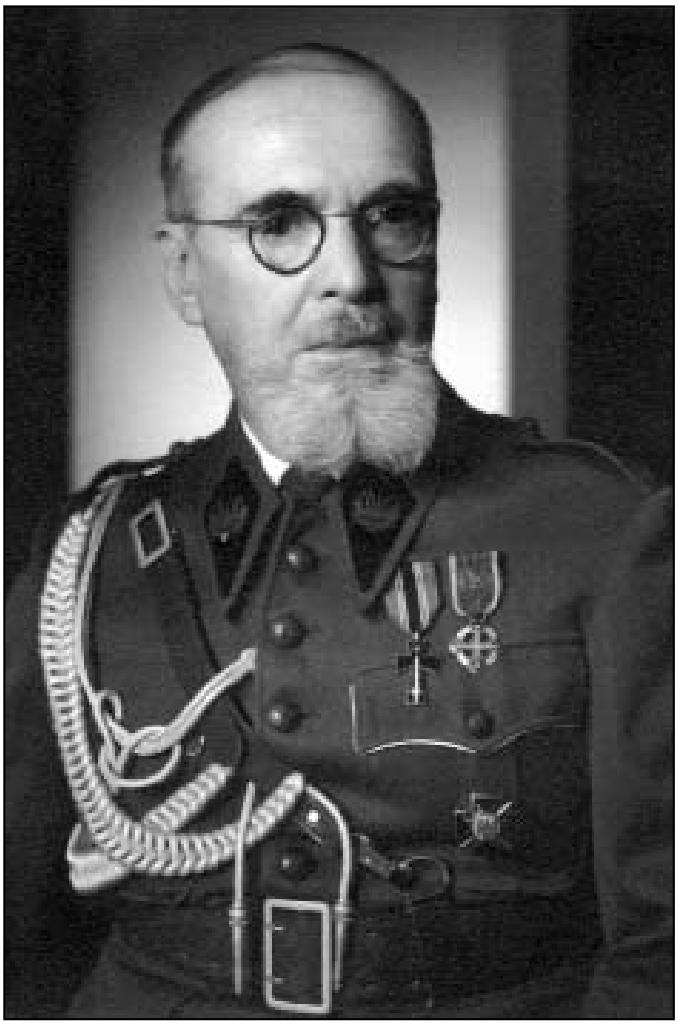

М.Капустянський. 1960 -ті рр.

героїзм козаків і старшин, похід зазнав цілковитої невдачі.

Після остаточної поразки визвольних змагань М.Капустянський віддався культурно-освітній і науковій праці в таборах для інтернованих. Він став співзасновником військово-наукового журналу „Табор”, також викладав на скорочених курсах для підготовки штабних старшин, відкритих наприкінці 1921 р. в Каліші[88]. Він, звичайно, усвідомлював, що в історії України, поділеної окупантами, починалася нова доба, для якої події національно-визвольних змагань були вже традицією.

Кілька десятиліть по тому М.Капустянський з певністю писав: „Визвольна боротьба 1917–1920 років

не пішла марно, а *вона стала колискою всього сьогоднішнього національного буття*"[89]. Тогочасні бурхливі події були визначальними і для його власного життя. Новий життєвий період для нього настав з переїздом 1923 р. до Франції. Попереду була активна участь у громадсько-політичній діяльності української еміграції, в українському націоналістичному русі, самовіддана, до останку служба українській справі.

ПРИМІТКИ

1 Див.: Лівицький М. Один з маршалів С. Петлюри: (Слово Президента УНР Миколи Лівицького на похороні 24 лютого 1969 року) // Дороговказ. – 1969. – Ч.23 (42). – Січ. – берез. – С. 16, 17; Генерал-полковник Микола Капустянський // Визвольний шлях. – 1969. – Кн.3 (252). – Берез. – С. 382; І.К. Генерал Микола Капустянський // Вісті комбатанта. – 1969. – № 2. – С. 58, 59; Кордуба Ф. Генерал-полковник Микола Капустянський // Там само. – 1969. – №3–4. – С. 16–20; Шумелда Я. Генерал Микола Капустянський (1881–1969). – Мюнхен, 1985 та ін.

2 Див.: Українська Загальна Енциклопедія: Книга знання в 3-х т. – Львів; Станіславів; Коломия, 1931–1932. – Т. 2. – С.198; Енциклопедія Українознавства: Словникова частина: Перевидання в Україні.– Львів, 1994. – Т. 3. – С.957; Довідник з історії України. – Вид. 2-е. – К., 2001. – С. 285 та ін.

3 Див.: Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань: Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини XX століття. – Львів, 1995. – С.33–35; Тинченко Я. Українське офіцерство 1917–1921 рр.: шляхи скорботи та забуття. – К., 1995. – С.108–111.

4 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 26. – Арк. 8 зв.

5 Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Мюнхен, 1946. – Кн.1 – С.21–26.

6 Див.: ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 26. – Арк. 2, 3.

7 Капустянський М. Похід українських армій...– Кн. 1. – С.45, 46.

8 Там само. – С.41.

9 Там само. – С.40.

10 ЦДАВО України. – Ф.3172. – Оп.3. – Спр.2. – Арк. 9.

11 Там само. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 208. – Арк. 29 зв. – 31.

12 Там само. – Ф.3172. – Оп.3. – Спр.2. – Арк.9.

13 Там само. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 208. – Арк. 32, 33 зв.; Спр. 55а. – Арк. 8.

14 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 17. – Арк. 93 зв.

15 Шанковський Л. Українська Галицька армія: Воєнно-історична студія. – Львів, 1999. – С.140, 141.

16 ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1–2 зв.

[17] Там само. – Спр. 55а. – Арк. 5; Спр. 208. – Арк. 32; Капустянський М. Похід українських армій... – Кн.1. – С.44.

[18] Капустянський М. Похід українських армій... – Кн.1. – С.44.

[19] Там само.

[20] ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 55а. – Арк. 6, 6 зв.

[21] Там само. – Арк. 5.

[22] Там само. – Арк. 9.

[23] Там само. – Ф.3172. – Оп.3. – Спр. 2. – Арк. 10.

[24] Там само. – Арк.10 зв.

[25] Там само. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 21.

[26] Капустянський М. Похід українських армій... – Кн.1. – С.9.

[27] Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність // За Державність. – 1939. – Ч. 9. – С.56.

[28] Удовиченко О. Третя Залізна дивізія: Рік 1919. – Нью-Йорк, 1971. – С.139.

[29] Цікаво, що полковник В.Тютюнник написав у наказі спершу „для керування операціями", але, жаліючи самолюбство Є.Коновальця, виправив на „для допомоги керуванням операціями" (ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 26. – Арк. 18).

[30] Капустянський М. Похід українських армій... – Кн.1. – С.84 – 86.

[31] Там само. – С.109 – 110.

[32] ЦДАВО України. – Ф.3172. – Оп.3. – Спр. 2. – Арк.13.

[33] Капустянський М. Похід українських армій... – Мюнхен, 1946. – Кн. 2. – С.52.

[34] Там само. – С.130.

[35] Там само. – С.61.

[36] ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 12.

[37] Там само. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр. 21. – Арк. 21.

[38] Капустянський М. Похід українських армій... – Кн.2. – С.96.

[39] ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 3.

[40] Там само. – Арк. 21.

[41] Там само. – Спр. 5. – Арк. 117.

[42] Мазепа І. Творена держава: (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яти Симона Петлюри. – К., 1992. – С.39, 40, 56, 57.

[43] Див.: Слащов Я. Материалы по истории гражданской войны в России: (Операции белых, Петлюры и Махно на Украине в последней чверти 1919 года) // Военный вестник. – 1922. – № 11. – С.37.

[44] Ось як змальовував ситуацію сотник Ф.Крушинський, ад'ютант Головного отамана, у своїх записках: „Полк. Сальський, що командував тепер армією, цілковито підпав під вплив полк. Капустянського й окселентував цьому останньому у всіх його висновках про капітуляцію". Цікаво, що цей абзац є лише у чернетці спогадів Ф.Крушинського. Перекреслений автором, він не потрапив до остаточної редакції їх. Про причини цього можна, звичайно, лише здогадуватись, але нам здається, що вони полягають в усвідомленні автором неправомірності таких звинувачень (Див.: ЦДАГО України. – Ф.6. – Оп.1. – Спр. 35. – Арк. 263).

[45] ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 32.

[46] Доценко О. Літопис Української революції: Матеріяли й документи до історії Української революції 1917–1923. – Київ; Львів, 1923. – Т. II. – Кн. 4. – С.267.

[47] Там само. – С.271.

[48] Денник Начальної команди Української Галицької армії. – Нью-Йорк, 1974. – С.266.

[49] Крушинський Ф.Герой української легенди: (Спогади ад'ютанта) // Пам'ять століть. – 1999. – № 3. – С.112.

[50] ЦДАГО України. – Ф.6. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 111.

[51] Там само. – Спр. 55а. – Арк. 16.

[52] Там само. – Арк. 17.

[53] Там само. – Арк. 13.

[54] Капустянський М. Похід українських армій... – Кн. 1. – С.4.

[55] Там само. – С.6.

[56] Оцінки, що їх дав у своїй праці М.Капустянський, не всім припали до вподоби. Так, Головний отаман С.Петлюра 1922 р. в одному з листів називав їх „скороспілими" (Див.: Петлюра С.Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С.366).

[57] Капустянський М. Похід українських армій... – Кн.1. – С.103.

[58] Шанковський Л. Зазнач. праця. – С.12.

[59] ЦДАВО України. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр. 21. – Арк. 9.

[60] Там само. – Спр.63. – Арк.10.

[61] Капустянський М. Славетна Дія під Чорним Островом // Українська стрілецька громада в Канаді, 1928–1938. – Саскатун, 1938. – С.108.

[62] ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 155. – Арк. 36.

[63] Там само. – Арк. 27.

[64] Там само.

[65] Там само. – Ф.1075. – Оп.1 . – Спр.21 – Арк. 10.

[66] Там само. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.155. – Арк. 26, 26 зв.

[67] Там само. – Арк. 31.

[68] Там само. – Ф.1075. – Оп.1. – Спр.21. – Арк. 11.

[69] М.Капустянський залишив нам спогади про цю трагедію (Див.: Капустянський М. Славетна Дія під Чорним Островом. – С.107–110). Докладно описуючи перебіг бою, він чогось уважав, що місто атакували частини 1-ї кінної російсько-більшовицької армії С.Будьонного. Насправді ж це була 8-ма червонокозача кінна російсько-більшовицька дивізія. (Див.: Дубинский И., Шевчук Г. Червонное казачество. – К., 1987. – С.154–168).

[70] ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 15.

[71] Українська революція: Документи 1919 – 1921 рр. / Під ред. Т. Гунчака. – Нью-Йорк, 1983. – С.170–176.

[72] ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 155. – Арк. 113.

[73] Там само. – Арк. 47.

[74] Там само. – Арк. 51.

[75] Там само. – Арк. 122.

[76] Там само. – Арк. 139в зв.

[77] Там само. – Арк. 76.

[78] Капустянський М. Як ми опинилися за Збручем: (Короткий військовий огляд) //

Трибуна України. – 1923. – № 5–7. – С.42, 43.

79 У Кам'янці-Подільському з М.Капустянським сталася прикра несподіванка. Увечері 24 жовтня, в його відсутність, невідомий злочинець пограбував помешкання, в якому генерал оселився. Загальна сума викрадених грошей та коштовностей становила 120 тис. польських марок, у тому числі й увесь аванс за написаний узимку 1919–1920 рр. військово-науковий твір. Як виявило слідство, крадіжку вчинив один з найближчих співробітників М.Капустянського хорунжий П.Авраменко. Покарання зловмисника було досить легким – його звільнили з посади в 3-му генерал-квартирмейстерстві й відправили до запасної бригади (Див.: ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.155. – Арк. 344, 395).

80 ЦДАВО України. – Там само. – Арк. 274 зв.

81 Там само. – Арк. 308–308 зв.

82 Капустянський М. Українська збройна сила й українська національна революція. – Саскатун, 1936. – С.24, 25.

83 ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 41

84 Там само. – Ф.1075. – Оп.2. – Спр.105. – Арк.147.

85 Там само. – Ф.1078. – Оп.2. – Спр. 55а. – Арк. 39.

86 Там само. – Арк. 44.

87 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 1040. – Арк. 11.

88 Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. – Київ; Філядельфія, 1997. – С.55.

89 Капустянський М. Похід українських армій... – Кн. 1. – С.3.

Могила М.Капустянського на кладовищі Вальдфідгоф у Мюнхені (Німеччина). Світлина 2000 р.

Ілюстрації з колекції Бібліотеки ім. О.Ольжича (Київ)